

ISSN 0202—3342

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1986 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1987

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1986

VILNIUS

1987

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DES WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

J A H R B U C H
F Ü R L I T A U I S C H E
G E S C H I C H T E

1986

VILNIUS

1987

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1986

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1987

BBK 63.3(2L)

Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDONAITĖ (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ZEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

**L 0503020900—132 Z—87
M 854(08)—87**

© LTSR MA Istorijos institutas, 1987

NELEGALIOS LIETUVIŲ EMIGRACIJOS ORGANIZAVIMAS (iki 1915 m.)

ALFONSAS EIDINTAS

XIX a. pabaigos—XX a. pradžios emigracija iš Lietuvos plačiausiai nagrinėta L. Truskos straipsnyje¹, tačiau autorius, apžvelgęs jos svarbiausias — ekonomines — priežastis, raidą, etapus, neaiškino, kokių būdu emigruojantys lietuvių valstiečiai pasiekdavo Baltijos uostus, Amerikos kontinentą. Geografas S. Vaitekūnas, pasirėmęs Kauno gubernijos statistiniais leidiniais, teigė, jog nelegaliai pereiti sieną emigrantams padėdavo žydai, anksčiau pradėję emigruoti iš Lietuvos. Tapę emigracijos įstaigų tarnautojais, jie gyrė imigracijos šalių turtus ir gerą gyvenimą jose². Teiginys labai kategoriškas, neparemtas faktais. 1975 m. L. Mulevičius, nagrinėdamas valstiečių persikėlimo į kitas gubernijas judėjimą ir emigracijos pradžią, nurodė, kad valstiečiams emigruoti padėdavo specialūs agentai, organizavę kelionę ir perėjimą per sieną, o vedliais būdavo pasienio gyventojai valstiečiai. Jie gaudavę leidimus sienai pereiti ir pardavinėdavę juos emigrantams³.

Tad lietuvių valstiečių nelegalios emigracijos keliai, kelionės organizavimas nėra pakankamai iširtas, neaiškus lieka agentų vaidmuo, jų veiklos pobūdis ir mastas. Tuos klausimus ir bandoma nagrinėti šiame straipsnyje.

Svarbiausios emigracijos priežastys buvo ekonominės, ją pagimdė kapitalizmo vystymasis. Tai jau įrodyta tarybinėje istoriografijoje, ir šios problemos nebeliesime. Tačiau emigracija buvo sudėtingas, daugiaplanis ir nevienareikšmis procesas, kuriam darė poveikį ne tik objektyvios, bet ir subjektyvios sąlygos. Pirmiausiai reikia pažymėti, kad lietuvių valstiečių emigracija prasidėjo ir vyko daugiausiai nelegaliai, slapta pereinant Rusijos—Vokietijos sieną. Slaptą emigraciją skatino tai, kad caro vyriausybė nepripažino emigracijos, draudė atsisakyti Rusijos pilietybės, bausdavo išvykusius į užsienį asmenis, kurie nesugrįždavo per 5 metus⁴. Mažaraščiai ir beraščiai valstiečiai vengė ilgus (trukdavusios nuo 3 iki 6 mėnesių) užsienio paso gavimo procedūros, juos baidė ir dideli paso gavimo mokesčiai, sudarę beveik 26 rb, t. y. trečdalį laivakortės į JAV kainos⁵.

Auganti dėl sunkios ekonominės padėties Lietuvos gyventojų emigracija negalėjo būti stichiška ir visiškai neorganizuota keliavimo atžvilgiu. L. Truskos apskaičiavimais, iš Lietuvos XIX a. pabaigoje emigravo apie 40

tūkst. miestelėnų, daugiausiai žydų, o iki 1898 m. vien tik į JAV emigravo apie 55 tūkst. lietuvių⁶. 1899—1915 m., JAV imigracijos tarnybos duomenimis, į JAV atvyko 255 232 lietuviai⁷. Vykstant, daugiausiai nelegaliai, tokiai masei žmonių iš Lietuvos, o per jos teritoriją ir kitiems Rusijos tolimesnių gubernijų gyventojams, ilgainiui susiformavo emigracijos keliai, susikūrė emigrantų telkimo ir transportavimo slaptos organizacijos, kurias kūrė ir išlaikė Vokietijos laivininkystės linijos — Hamburgo—Amerikos linija ir Siaurės vokiečių Loidas Brēmene.

1. Emigrantų kelionė iki Baltijos uostų

Nelegalios lietuvių emigracijos plėtrą lengvino ta aplinkybė, kad lietuvių gyvenama teritorija buvo prie Rusijos ir Vokietijos imperijų sienos. Kadangi visa Rytų Europos emigracija daugiausiai vyko per Vokietijos uostus, tai dėsningai šia kryptimi pasuko ir kiek vėliau prasidėjusi lietuvių masinė emigracija į Ameriką. Uostai buvo arti, kelionę iki jų greitino sparčiai besiplečiantis, vystantis Rusijoje kapitalizmui, kelių ir geležinkelių tinklas. Jau 1835 m. Kauno gubernijoje buvo baigtas tiesti Peterburgo—Varšuvos plentas, 1838 m.—Rygos—Tauragės plentas. 1854 m. Nemunu pradėjo kursuoti garlaiviai tarp Tilžės ir Karaliaučiaus, 6 dešimtmetyje, suaktyvėjus prekybai, o Krymo karo metais paskelbus Baltijos uostų blokadą, pagyvėjo susisiekimas su Prūsija sausumos ir vandens keliais⁸. Dar didesnę reikšmę emigracijos augimui turėjo geležinkelių tinklas Lietuvos teritorijoje. Plėstas daugiau strateginiais sumetimais, jis kartu palankiai veikė ir ekonomiką. 1858 m. buvo pradėtas tiesti Peterburgo—Varšuvos geležinkelis, kurį 1862 m. baigus, Vilnius ir Kaunas gavo patogias galimybes palaikyti tiesioginius ryšius su Peterburgu, Varšuva ir Rytų Prūsija. 1863—1873 m. nutiestas Liepojos—Romnų geležinkelis (per Šiaulius, Kaišiadoris, Lentvarį), 1872 m. pradėtas ir 1875 m. baigtas Tilžės—Klaipėdos geležinkelis. 1892 m. nutiestas geležinkelis nuo Klaipėdos iki Bajorų, jo atšaka sujungė Pagėgius su Lauksargiais⁹. Geležinkeliai gerokai palengvino emigrantų kelionę iki pasienio, o perėjus sieną — iki Hamburgo ir Brēmėno uostų.

Rusijos pasieniečių duomenimis, slapta pereiti iš Rusijos į Vokietiją (Rytų Prūsiją) buvo lengva, emigrantai retai kada buvo sulaikomi. Paprastai asmenys, ketinę pereiti sieną, būdavo sulaikomi toli nuo jos, kai kildavo įtarimas ar policija gaudavo skundą. Dėl to pasienio gyventojai kaimiečiai, negavę teisės su legitimaciniais bilietais oficialiai pereiti sieną, vykdami uždarbiauti į Prūsiją pereinavo sieną taip pat lengvai, kaip ir su legitimaciniais bilietais. Jeigu būdavo areštuojami ir patraukiami į teismą, tai sumokėdavo baudą nuo 3 iki 10 rublių iš jau uždirbtų Prūsijoje pinigų ir ramiai gyvendavo iki kito pavasario¹⁰. Tolimesnių vietovių ir gubernijų gyventojai, neturėję teisės gauti legitimacinius bilietus, pereinavo sieną slapta, padedant agentams ir pasienio gyventojams.

Caro valdininkų žiniomis, masinės emigracijos iš Rusijos imperijos pradžioje laivų linijų slapti agentai padėdavo Rusijos žydams, vykstantiems į JAV. Kartu su žydais agentų pagalba pradėjo naudotis ir valstiečiai, bėge nuo teismo ar tarnybos caro armijoje¹¹. Pinigų kelionei parūpindavo šeima, dažnai net nežinant apie tai kaimynams.

Nuo 1868 m. prasidėjusi masinė lietuvių valstiečių emigracija vyko jau tam tikrais keliais ir kryptimis. Kauno gubernijos ribose buvo du pagrindiniai emigrantų keliai — per Kretingą ir per Jurbarką, nes čia buvo geras susisiekimas, arti siena, be to, 1893 m. Prūsijoje, Bajoruose, buvo pastatyta sanitarinė dezinfekcijos stotis emigrantams, kurią praėjus, nebelikdavo kliūčių išplaukti į JAV. Tokia stotis veikė ir Tilžėje, išnuomotame name, o 1897 m. jai buvo pastatytas specialus pastatas. Šalia Tilžės tekėjo Nemunas — geras vandens kelias iš Jurbarko. Geležinkelio atšaka jungė Liepoją su Bajorais, kurie buvo vos už pusės varsto nuo Rusijos sienos¹².

1899 m. savotiškoje emigracijos apžvalgoje, pavadintoje „Raštas apie emigraciją per Rusijos vakarinę sieną Kauno gubernijos ribose“, jos autorius štabo rotmistras Zagriažskis nurodė tokią emigracijos agentūrų struktūrą: emigracijos kontoros buvo užsienyje, o Kaune, Minske, Odesoje, Jekaterinoslave ir ypač Vilniuje jos turėjo daugybę slaptų agentų. Asmuo, norintis emigruoti, kreipdavosi į agentą ir susitardavo dėl kelionės sąlygų. Agentai iš anksto imdavo visus arba dalį pinigų ir nukreipdavo emigrantą iš Kauno garlaiviu ar sausumos keliais į Jurbarką. Emigrantai būdavo išlaipinami prieš Jurbarką, kairėje Nemuno pusėje (Suvalkų gubernijoje), valtimis perkeltami į dešinią Nemuno krantą, į Kauno guberniją, ir pervežami per sieną. Tuomet jie mišku eidavo į Smalininkų miestelį Prūsijoje, ten sėsdavo į garlaivį ir plaukdavo į Tilžę, o iš jos geležinkeliu važiuodavo į Hamburgą¹³.

Kitas kelias ėjo nuo Liepojos stoties. Juo dažniausiai naudodavosi emigruojantys iš kitų Rusijos gubernijų — Priekulėje išlipdavo iš traukinio ir vykdavo iki Šilinės karčemos, buvusios netoli Darbėnų miestelio, už 17 varstų nuo Kretingos. Iš ten emigrantai įvairiais būdais ir keliais pasiekdavo Kretingą. Silpnesnės moterys ir vaikai būdavo vežami arkliais. Kretingoje emigrantai grupėmis rinkdavosi pas agentus. Perėję sieną susirinkdavo Bajorų miestelyje ir traukiniu važiuodavo į Klaipėdą, Tilžę, paskui į Hamburgą. Šiais dviem keliais daugiausiai vyko emigrantai ne tik iš lietuviškų, bet ir kitų Rusijos gubernijų¹⁴.

Kauno gubernijos gyventojai nebūtinai laikydavosi šių kelių — jie emigruodavo per daugelį Kauno gubernijos vietų, padedami pasienio gyventojų. Emigrantai keliavo link sienos nuo Radviliškio, Mažeikių, Priekulės, Kauno ir kitų vietovių. Prūsijos valdžios organai nevaržė emigrantų atvykimo, tik įrengė dezinfekcijos stotis, kur tikrindavo, ar emigrantai neserga užkrečiamomis ligomis. Prūsijos pasienio policija turėjo specialų tvarkaraštį, kuriame buvo nurodyta, kur — į Tilžės ar Bajorų sanitarinę stotį — reikia nukreipti kiekvieną emigrantą. Atvykusius iš Kauno gubernijos policija turėjo paskirstyti taip¹⁵:

Rusijos vietovės, iš kurių atvykę emigrantai	Prūsijos vietovės, į kurias jie patenka	Prūsijos miestelių seniūnai areštuotus emigrantus turi pristatyti į:
Kretinga Gargždai Gudaros Aisėnai	Bajorai Zandallen Schnaukichen Hoffheiten	Bajorus
Tauragė Naumiestis	Lauksargiai Šilutė	Tilžę

Už atvežtus į Tilžę ar Bajorus emigrantus Prūsijos valsčių seniūnai gaudavo iš agentų tam tikrą mokestį. Sanitarinėse stotyse emigrantai būdavo uždaromi į barakus ir atsidurdavo visiškoje agentų valdžioje. Kai kuriems emigrantams pavykdavo nusigauti tiesiai į Hamburgą, tačiau ir ten jie pakliūdavo į analogišką stotį — emigrantai turėdavo teisę sėsti į laivą tik tada, kai parodydavo pažymėjimą, kad jie ir jų daiktai praėję dezinfekciją.

Rusijos pasieniečių žiniomis, Bajorų sanitarinė stotis buvo nedidelis namas su 6 langais, aptvertas pusės namo aukščio tvora, kurios viršuje buvo prikalinėta vinių ir nutiestos trys eilės vielos, kad emigrantai negalėtų perlipti¹⁶. Tvoroje buvo tik vieneri varteliai, rakinami ir saugomi sargo. Išėiti už tvoros buvo griežtai draudžiama — išėjusįjį Prūsijos policija bausdavo kalėjimu nuo 3 iki 5 metų. Iki 1899 m. emigrantai iš šių stočių būdavo gabunami traukiniu, tiesiog sukimšus juos į vagonus. Gausėjant emigrantų skundų, Prūsijos valdžia pradėjo elgtis kiek švelniau — į vagonus sodindavo mažesnėmis grupėmis. Sanitarinėje stotyje buvo dezinfekcijos kameros, ligoninė ir pirtis. Visa tai buvo išlaikoma iš agentų, o faktiškai iš pačių emigrantų pinigų. Prieš išvykstant emigrantus patikrindavo gydytojas, po to jie eidavo į pirtį, o daiktus atiduodavo į dezinfekcijos kamerą. Sergantieji būdavo guldomi į ligoninę. Kiti gaudavo sveikatos pažymėjimus ir galėdavo vietoje įsigyti laivakortes (kai kurie būdavo nusipirkę jas dar anapus sienos arba pirkdavo Hamburge).

Iš Bajorų emigrantai vykdavo į Tilžę, kur prisidėdavo prie likimo draugų, patikrintų Tilžės sanitarinėje stotyje. Palikti ligoninėje emigrantai 6 savaites būdavo nemokamai gydomi. Gydytojas turėjo vesti emigrantų apskaitos knygą. Tos knygos pagrindu Prūsijos policijos pareigūnas kiekvieną mėnesį siųsdavo duomenis aukštesnėms instancijoms apie emigracijos eigą. 1899 m. balandžio mėnesį iš Bajorų stoties išvyko 313, gegužės — 971, birželio — 736 emigrantai. Per šiuos tris mėnesius į ligoninę buvo paguldyti tik 2 emigrantai¹⁷.

Agentai perduodavo emigrantus vieni kitiems iš rankų į rankas; kiekvienas emigrantas turėdavo numerį. Laivakortes jie gaudavo ten, kur už jas sumokėdavo. Beveik visi pasienio gyventojai dėl materialinės naudos teikdavo paslaugas agentams ir emigrantams. Jie apsiimdavo slapta pervesti emigrantus per sieną, duoti nakvynę, nuvežti prie sienos, pervežti daiktus, pranešti, kur išsidėstę pasieniečių postai, gauti savo vardu telegramas emigrantams, perduoti laiškus agentams, paliudyti sulaikytų emigrantų tapatybę ir pan. Suprantama, kad palydovai neišduodavo agentų policijai, nes, anot Zagriažskio, patys buvo įklimpę į emigracijos verslą¹⁸, be to, bijojo agentų ar kitų palydovų keršto.

Caro policija buvo bejėgė kovoti su nelegalia emigracija. Emigrantas, atsidūręs Prūsijoje, jau būdavo saugus, o sulaikytas mėginant pereiti sieną, bet jos dar neperėjęs, negalėjo būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn¹⁹. Jeigu sulaikytasis turėdavo ir pateikdavo pasą, policija išardžiusi privalėjo jį paleisti. Paleisti jie vėl bandydavo eiti per sieną — ir dažniausiai sėkmingai. Jeigu sulaikytasis neturėdavo paso ir negalėdavo įrodyti savo tapatybės, policija, remdamasi pasų nuostatų 30 straipsniu, etapu grąžindavo jį į nurodytą gyvenamąją vietą. Caro valdininkų nuo-

mone, tokie įstatymai negalėjo sulaikyti emigrantų, ypač tų, kurie iš anksto būdavo sumokėję agentams už kelionę į Ameriką²⁰.

XX a. pradžioje Suvalkų gubernijoje veikę agentai surinkdavo emigrantus Poteronyse (Alytaus valsčius), Alytuje ar Gardine, iš ten vesdavo į Suvalkų gubernijos gilumą, o paskui — per sieną. Nuo Poteronių emigrantai eidavo Vilniaus gubernijos keliais iki Prienų, toliau — Marijampolės apskrityje, per Gudelių ar tarp Kazlų Rūdos ir Pilviškių — į Ažuolų Būdą (čia paprastai apsidavdavo poilsiui) Naumiesčio apskrityje, priedavo pasienį ties Voverių kaimu ir pereidavo sieną prie Bajorų²¹.

Vykdami per Alytų, emigrantai pasiskirstydavo į dvi grupes. Viena grupė keliaudavo Šeštokų stoties link, toliau — Marijampolės ir Prienų kryptimi, kita — Suvalkų kryptimi. Iš Gardino emigrantai vykdavo į Augustavo apskritį, o iš čia pasukdavo daugiausiai Suvalkų pusėn. Emigruojantys pagal svetimų legitimacinius bilietus vykdavo tiesiai į Suvalkus ar Vilkaviškį. Toliau emigrantus perimdavo Prūsijos valdžia, ir jie patekdavo į emigracijos stotį Eitkūnuose, kur agentai vėliau atveždavo emigrantų daiktus²².

Tokie buvo pagrindiniai emigrantų keliai Lietuvoje XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje. Šaltiniai rodo, kad sienos perėjimas emigrantams nesudarė ypatingų problemų, nes gerai sutvarkyta nelegali emigracijos organizacija įveikdavo visas caro policijos ir pasienio sargybos daromas kliūtis. Iki I pasaulinio karo pradžios administracinėmis priemonėmis emigracijos nepavyko nei sustabdyti, nei sumažinti.

2. Laivininkystės linijų agentų tinklas Lietuvoje

Rusijos imperijos administracija kovojo prieš Vokietijos laivininkystės linijų agentų organizacijas, pavienius agentus. Agentais buvo vadinami asmenys, verbavę emigrantus kuriai nors laivininkystės kompanijai, kontorai arba vyriausiajam agentui ir gaudavę atlyginimą už kiekvieną pristatytą emigrantą. Emigracija daugiausiai vyko nelegaliai, tad agentai skirstėsi į legaliuosius ir slaptuosius, t. y. dirbusius be administracijos leidimo²³. Legalūs agentai Rusijoje pasirodė tik nuo 1906 m., kai carizmas leido veikti Rusijos laivų linijų agentūroms. Mūsų objektu bus tik slaptų agentų veikla.

Pirma stambi slapta agentų organizacija, policijos duomenimis, įsikūrė 1883—1884 m. Vilniuje. Jai vadovavo vilniečiai II gildijos pirkliai Leizeris Geršenovičius ir Izraelis Krizovskis. Daugelyje miestų ir miestelių jie turėjo agentus, kurie padėdavo gyventojams emigruoti. 1898 m. gruodžio 22 d. kratos metu Geršenovičiaus bute buvo rasti laiškai, sąskaitos, laivakortės. Visa tai liudijo, kad pirklys turėjo ryšius su užsienio emigracijos kontoromis ir laivų linijomis Europos ir Amerikos valstybėse. Geršenovičius sugėbėdavo gauti Rusijos policijos slaptų nurodymų nuorašus ir aplinkraščius dėl sekamų jo agentų, net jų tardymo bylų kopijas²⁴. Ilgą laiką jo agentai veikė saugiai, nors jų tinklas buvo gana platus — apėmė ne tik Vilniaus, bet ir Kauno, Suvalkų, Minsko ir kitas gubernijas. Iš viso Geršenovičius turėjo 56 agentus: 21 Vilniuje, 4 Valkininkuose, 3 Smurgonyse, 4 Kaune, 10 kitose Kauno gubernijos vietose, 4 Minske, po vieną Slucke, Baranovi-

čiuose, Rovne, net Volynėje ir Podolėje²⁵. Prasidėjus anglų—būrų karui, Geršenovičius su Krizovskiu, naudodamiesi tuo, kad Anglijai skubiai reikėjo darbo jėgos, organizavo srautą emigrantų, kuriuos siuntė per Peterburgą į Suomiją, Hanko uostą, o iš ten laivais į Angliją. 1900 m. jie išsiuntė iš Rusijos daugiau kaip 10 tūkst. žmonių. Grupė veikė taip aktyviai, kad vien tik iš Vilniaus pervežė laivų bendrovei į Helsinkį už emigrantų pervežimą 78 035 rublius (neskaitant perlaidų iš kitų Rusijos miestų)²⁶. Veikiant agentams, daugėjo emigruojančių valstiečių, tarp kurių buvo daug atsargos kareivių. Vilniaus gubernatoriaus žiniomis, 1890 m. iš Vilniaus gubernijos daugiausiai emigravo Trakų apskrities gyventojai, kuriems sieną pereiti padėdavo miestelėnai iš Suvalkų gubernijos. Butrimonyse veikęs agentas J. Ickovičius 1889 m. tardymo metu parodė, kad suagituotus emigrantus jis arkliais pristatydavęs į Vilkaviškį²⁷.

Kauno gubernatorius 1890 m. pranešė Vilniaus generalgubernatoriui I. Kachanovui, jog slapta emigracijos agentų grupė susekta Tauragėje. Jos nariai nelegaliai pervesdavo emigrantus per sieną. Raseinių apskrityje buvo areštuoti grupės agentai I. Palkinas, A. Š. Reifas, M. Šereševskis, duodavę emigrantams agentų Prūsijoje adresus, legitimacinius bilietus, samdę vedlius²⁸. Kratos metu pas Reifą rasta įvairių skelbimų, rekomendacinių laiškų iš Brėmeno ir Hamburgo ir kitos medžiagos²⁹.

Kauno, kaip ir Vilniaus, gubernijoje emigrantus telkdavo daugiausiai miestų ir miestelių gyventojai. Trakų apskrities Žaslių valsčiuje agentai B. Manzonas ir M. Levinas, paėmę iš kiekvieno po 100 rublių, 1896 m. kovo mėn. nugabeno tris vietos valstiečius į Kauną, kur jau buvo susirinkę išvykimui 50 žmonių. Ši grupė buvo suskirstyta į mažesnes grupes ir nuvesta į Eitkūnus. Čia kiekvienas emigrantas gavo po laivakortę ir vėliau išplaukė į JAV, o agentai grįžo atgal³⁰. Sedos gyventojas Girša Melis pervesdavo per sieną jaunos vyrus, ypač tarnybos kariuomenėje išvakarėse. Jis pats veždavo emigrantus arba samdydavo valstiečius, turėjo ir savų agentų³¹.

Iš emigracijos pelnėsi ne tik miestelėnai žydai, bet ir valstiečiai lietuviai. Kauno gub. Raseinių apskrities Bokštų kaimo valstietis Stanislovas Kromelis, turėjęs 25 dešimtines žemės ir 8 arklius, savo namus buvo pavertęs emigrantų susirinkimo punktu. Emigrantus jis verbuodavo turgų ir jomarkų metu. Naktimis pervesdavo emigrantus per sieną ties Pajūriu ir Vainutu, imdamas už tai iš kiekvieno po 10 rublių³². Policija 1899 m. susekė dvejus metus sėkmingai besivertusį emigracija Varnių gyventoją Motiejų Norvilą. Savo namuose jis telkdavo emigruojančius asmenis, veždavo juos prie Gargždų ir pats ar vietos gyventojų padedamas pervesdavo per sieną. Norvilą buvo sunku sugauti, nes jis veikė labai gudriai: veždamas emigrantus, pridėdavo į vežimą grėblių, dalgių, kitų žemės ūkio įrankių ir apsimesdavo vežęs šienpjovius ar pan. Kartais jis gabendavo karstą, prikrautą kontrabandos, o lietuviai emigrantai, eidami paskui vežimą, giedodavo religines giesmes; taip, vaidindami laidotuves, jie pasiekdavo valstybinę sieną³³.

Net susekus ir areštavus agentus, policijai būdavo sunku išaiškinti visą jų grupę ar tinklą. Rusijos vidaus reikalų ministerijos 1905 m. rašte Vilniaus generalgubernatoriui A. Frezei nurodyta, jog agentai su būsimais emigrantais paprastai susitardavo be liudininkų. Anot Frezės, vedliai ga-

lėjo būti sugauti tik pačiame pasienyje ir tik Rusijos pusėje. Būdami pasienio gyventojai, jie ilgai išsisukinėdavo nuo kaltinimų. Dirbti po vieną buvo neįmanoma, todėl agentai telkėsi į grupes, pasidalindami darbą — vieni platindavo laivakortes, kiti vesdavo per sieną, treči tvarkydavo finansinius reikalus, ketvirti palaikydavo ryšius su Prūsijoje gyvenusiais laivų bendrovių agentais, gaudavo iš jų laivakortes ir reklaminę medžiagą³⁴. Iš Kauno gubernatoriaus pranešimų aiškėja, kad agentai pakliūdavo policijai tik kam nors įskundus ar pasiuntus provokatorių. 1904 m. vasario 15 d. Raseinių apskrities I nuovados pristavas gavo žinių, kad pro Kelmę į Prūsiją vyksta grupė emigrantų. Vasario 16 d. prie Tauragės buvo sulaikyti 2 vežimai su 22 emigrantais: juos Seduvoje sutelkė agentai Abromas ir Mordechelis Krygeriai, Z. Kacas ir B. Polka. Už pervedimą ir laivakortę jie imdavo po 115—140 rb. Pasienyje šie agentai laikė vedlius, kurie pervedavo emigrantus per sieną³⁵. Kaune, Viliampolėje, pasižymėjo agentas Notelis Zundelis, kuris su Ch. Portnojumi, V. Viglieriu ir kitais pagalbininkais gabendavo emigrantus į Marijampolę arkliais ir laivais. Visi jie buvo Daugpilyje gyvenusio agento M. Glikmano bendradarbiai³⁶.

Suvalkų gubernijos žandarų valdybos viršininkas 1913 m. spalio 12 d. pranešė Vilniaus žandarams, jog didelė emigracijos agentų grupė susekta Suvalkų gubernijoje. Ji per savaitę pervedavo per sieną nuo 400 iki 500 žmonių. Grupei vadovavo Vokietijoje gyvenę Vulfas Gordonas ir Fišelis Bronšteinas. Jų artimiausi pagalbininkai buvo Beirachas-Leiba Goižanskis (slapyvardis — Afteris) iš Kauno, Vulfas Čestkovas iš Suvalkų miesto, Aronas Klepackis iš Varėnos, Jankelis Kaufmanas iš Prienų ir kiti. Per sieną emigrantus vesdavo valstiečiai Jonas Lankaitis, Antanas Kutas, Jonas Kaidenis³⁷.

Agentų grupės neretai sudarydavo sandėrius su policija ir Rusijos pasienio apsauga. Vilniaus pirklys, agentų grupės vadovas M. Geršteinas sykį susitarė su pasienio kareiviais, kad šie už pinigus praleisią į Prūsiją grupę emigrantų. Pasienyje kareiviai pasipiktino, kad agentai veda dešimčia žmonių daugiau, nei buvo sutarta, ir paskelbė aliarmą. Apie 40 emigrantų puolė į vandenį ir ėmė plaukti sienos link. Dalis jų buvo areštuota. Paaiškėjo, kad kai kurie emigrantai sieną suspėjo pereiti ir kad tarp jų buvo vaikų, kurių motinos sumaištyje liko Rusijos pusėje³⁸. Archyviniai šaltiniai rodo, kad tokių sandėrių buvo sudaroma nemažai. Kretingos agentų grupė dažnai papirkinėdavo sargybinius. 1902 m. buvo išaiškinti net 9 atvejai, kai sargybiniai už pinigus praleido emigrantus per sieną. Kareiviai buvo perduoti karo teismui, tačiau, pasak vieno pasienio karininko³⁹, ši priemonė papirkinėjimo nepanaikino. 1908 m. balandžio 24 d. prie Jurbarko buvo sulaikyti 6 emigrantai, kiti 19 pabėgo. Jiems padėjo 2-os Tauragės brigados Nemuno būrio sargybiniai A. Bašurovas ir A. Pančikas, paėmę iš kiekvieno emigranto po 2,5 rb⁴⁰. Daugelio atvejų caro valdžios organai, aišku, nepastebėdavo.

Tačiau ne visi agentai saugiai pervedavo per sieną. Pasienyje pasitaikydavo visko — apiplėšimų, apgaulės, vagysčių. Agentai naudodavosi tuo, kad emigrantai visiškai nuo jų priklausė. Kretingoje iki 1903 m. balandžio veikė agentų grupė, vadovaujama Leibos ir Tefkos Buršteinų bei Abromo Gilio. Pervedę emigrantus per sieną, šie agentai nebeatiduodavo

visų jiems patiktų pinigų ir daiktų. Už pervedimą grupės nariai imdavo iš valstiečių po 10 rb, iš miestelėnų — po 3—5 rb. Patys jie emigrantų per sieną nevesdavo, samdydavo tam reikalui palydovus, iš kurių žymiausi buvo Antanas Gilžinis su žmona (abu kelis kartus sulaukyti, vedant emigrantus), Dovydas ir Jonas Vilka, triskart už emigracinę veiklą areštuotas K. Dreiny, K. ir J. Augustainiai, P. Baretas ir V. Žvironas ⁴¹.

Daugumas pastebėtų ir sulaukytų agentų dirbo Vokietijos laivų linijoms — Hamburgo—Amerikos ir Šiaurės vokiečių Loidui. Agentų veikla buvo žinoma to meto visuomenei, apie ją buvo rašoma specialiojoje literatūroje. L. Ofrosimovas, Vilniaus gubernatoriaus D. Liubimovo nurodymu rinkęs medžiagą apie emigraciją, rašė, jog kiekviename miestelyje veikė po vieną ar kelis slaptus agentus. Svarbiausi emigrantų išsiuntimo punktai buvo Švenčionys, Vilnius, Jašiūnai, Musninkai, Širvintos, Gelvonai, Ukmergė, Žiežmariai, Butrimonys, Jieznas, Varėna, Alytus, Aukštadvaris, Kaišiadorys ir kitos Lietuvos vietovės ⁴².

Susumavę Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos, gubernatorių, policijos, žandarų, pasienio sargybos, Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento žinias apie suimtus ir ištremtus į kitas gubernijas slaptus emigracijos agentus, gavome, jog 1888—1915 m. iš etnografinės Lietuvos teritorijos buvo nubausti 494 emigracijos agentai:

Gubernija	1888—1890	1890—1895	1896—1900	1901—1905	1906—1910	1911—1915	Iš viso
Kauno	1	44	56	36	14	48	199
Suvalkų	—	20	19	28	57	69	193
Vilniaus	3	8	11	50	5	25	102
Iš viso:	4	72	86	114	76	142	494

Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijoje sukauptais duomenimis, 1890—1896 m. už emigracinę veiklą iš Kauno gubernijos buvo ištremti 67, 1896—1900 m. — 93 agentai (vadinasi, dalies duomenų apie ištremtus agentus mums archyve rasti nepavyko). Tačiau, administracijos nuomone, ištremimai mažai ką keitė — vietoje suimtų agentų atsirasdavo nauji, emigracija vyko toliau ⁴³. Neabsoliutinant šios statistikos reikšmės (tegu tai bus tik iliustracija), galima teigti, jog intensyviausiai agentai veikė Suvalkų gubernijos lietuviškose apskrityse, kur emigracija prasidėjo anksčiau, nors Kauno gubernijoje agentų buvo suimta daugiau. Dalis agentų bausta net po kelis kartus. Daugiausiai agentų buvo ištremta 2 metams — 102, 3 metams — 100, 4 ir daugiau — 24, metams — 15 (kitų trėmimo terminai šaltiniuose nenurodyti). Jų areštai buvo dažnesni, kai emigracija į JAV sumažėdavo, — matyt, agentų veikla tais metais suaktyvėdavo. Nedaug suėmimų būta 1905—1907 m. revoliucijos laikotarpiu — carizmas stengėsi pasinaudoti emigracija kaip vožtuvu, silpninančiu masių energiją, tad kova su emigracija galėjo būti ribojama, skiriant didesnę dėmesį revoliucinių organizacijų persekiojimui.

Slaptas emigracijos kontorą Lietuvoje laikė daugiausiai pirkliai, o jų

agentais uždarbio sumetimais buvo miestų ir miestelių gyventojai ir valstiečiai. Agentų organizacijų veikla buvo apėmusi visą Lietuvos teritoriją. Archyvinė medžiaga leidžia paneigti iki šiol mūsų istoriografijoje vyravusią nuomonę, kad emigracijos agentais buvo tik žydai,— mūsų duomenimis, iš 494 suimtų agentų 316 buvo žydų tautybės, kiti — lietuviai. Tad lietuviai, daugiausiai valstiečiai, sudarė apie trečdalį visų slaptų emigracijos agentų. Jie vesdavo emigrantus per sieną, laikė nakvynės ir emigrantų susirinkimo punktus, tuo tarpu miestelėnai, dažniausiai žydai, organizuodavo kelionę, tvarkė laivakorčių, reklaminės medžiagos platinimą, palaikė ryšius su laivų linijų emigracijos kontoromis Vokietijoje ir kitose šalyse.

Taigi Vokietijos laivininkystės linijų slapta agentūra Lietuvoje XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje sėkmingai tarpininkavo tarp Vokietijos linijų ir emigruojančių lietuvių valstiečių, telkdama ir pristatydama keleivių kontingentą į Hamburgo—Amerikos linijos ir Šiaurės vokiečių Loido laivus. Agentų veikla buvo tokia aktyvi, jog neretai būtent jiems versdavo kaltę už emigracijos augimą tiek caro administracijos atstovai, tiek lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo dalyviai ir vadovai.

Agentų reikšmės emigracijai nereikia pervertinti — jų reikėjo nelegaliai emigruojantiems gyventojams aptarnauti. Seinų apskrities viršininkas 1897 m. rašė, jog emigracija auga ne dėl agentų veiklos, o dėl to, kad iš JAV emigrantai atsiunčia nemažas sumas pinigų giminėms⁴⁴. Objektvios, kapitalizmo vystymosi procese susidariusios ekonominės sąlygos jau buvo subrandinusios didelį emigracijos potencialą Lietuvos kaime. Valstiečius ir žemės ūkio darbininkus, ieškančius užsienyje didesnio uždarbio, ir aptaravo slaptos emigracijos organizacijos.

Išvados

1. Remiantis archyviniais šaltiniais nustatyta, kad XIX a. pabaigoje lietuvių emigracijos augimui nemažą reikšmę turėjo Baltijos uostų artumas ir geras kelių bei geležinkelių tinklas, lengvines emigrantų kelionę iki Brėmeno ir Hamburgo uostų. Šios aplinkybės prisidėjo ir prie pagrindinės lietuvių emigracijos krypties į JAV susiformavimo. Neabejotina, kad Vokietijos valdžios palanki pozicija Rusijos emigrantų atžvilgiu skatino lietuvių emigracijos augimą⁴⁵.

2. Slaptą lietuvių valstiečių emigraciją sėkmingai aptarnavo Vokietijos laivininkystės linijų agentai, kurių nelegalios organizacijos Lietuvoje žinomos jau nuo 1883 m. Didžiausios iš jų veikė Vilniuje ir Kaune, apėmė ir visą etnografinės Lietuvos teritoriją. Jos buvo tarpininkai tarp laivininkystės linijų ir emigruojančiųjų — organizuodavo kelionę į Hamburgo ir Brėmeno uostus. Slaptų organizacijų vadovais daugiausiai buvo pirkliai ir miestelėnai.

3. Remiantis archyviniais šaltiniais nustatyta, kad Rusijos imperijos administracija persekiojo emigracijos agentus ir 1888—1915 m. Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų lietuviškose apskrityse suėmė ir nubaudė ištrėmimu į kitas Rusijos gubernijas 494 agentus. Surinkti duomenys leidžia teigti, kad tautiniu atžvilgiu agentai buvo ne vien žydai, miestų ir mieste-

lių gyventojai, kad apie trečdalį agentų sudarė lietuviai, daugiausiai — valstiečiai. Agentų persekiojimas nesustabdė ir nesumažino emigracijos, nes pagrindinė jos priežastis buvo sunkios ekonominės sąlygos.

¹ Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1868—1914 metais // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1961. T. 1 (10). P. 71—84.

² Vaitekūnas S. Lietuvių emigracija į JAV XIX a. antroje pusėje—XX a. pirmoje pusėje // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Ekonomika. V., 1972. T. 12, sąs. 1. P. 48.

³ Jučas M., Mulevičius L., Tyla A. Lietuvos valstiečių judėjimas 1861—1914 metais. V., 1975. P. 152—153.

⁴ Филипов Ю. Эмиграция. СПб., 1906. С. 81.

⁵ Тизенко П. Эмиграционный вопрос в России. 1820—1910. Ливава, 1909. С. 18—21.

⁶ Truska L. Min. str. P. 78.

⁷ Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Secretary of Labor. 1914. Washington, 1915. P. 122.

⁸ Мулявичюс Л., Ючас М. Некоторые вопросы генезиса капитализма в Литве. Вильнюс, 1968. С. 75.

⁹ Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. V., 1976. P. 101—102.

¹⁰ Štabo rotmistro Zagriažskio 1899 m. liepos 12 d. memorandumas Nr. 1035: „Raštas apie emigraciją per Rusijos vakarinę sieną Kauno gubernijos ribose“ // Lietuvos TSR centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau — CVIA). Politinis skyrius (toliau — PS). 1898 m. B. 17. L. 296.

¹¹ Ten pat.

¹² Ten pat. L. 289—299.

¹³ Ten pat. L. 300.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Ten pat. L. 300—301.

¹⁶ Ten pat. L. 302.

¹⁷ Ten pat. L. 303—304.

¹⁸ Ten pat. L. 307.

¹⁹ Ten pat. L. 308.

²⁰ Ten pat. L. 309—310.

²¹ Suvalkų gubernijos žandarų valdybos viršininko 1913.X.18 pranešimas Vilniaus gubernijos žandarų valdybos viršininkui // CVIA. F. 432. Ap. 1. B. 88. L. 17—18.

²² Ten pat.

²³ Справочная книга по вопросам эмиграции / Под ред. С. Я. Яновского и А. И. Кастелянской. СПб., 1913. С. 7.

²⁴ Vilniaus policmeisterio 1900.XI.14 raportas Vilniaus generalgubernatoriui // CVIA. F. 378. PS. 1900 m. B. 28. L. 9.

²⁵ Ten pat. L. 10, 16—17.

²⁶ Ten pat. Beje, L. Geršėnovičius ir I. Krizoyskis 1903 m. buvo ištremti 5 metams į Rytų Sibirą. Zr.: Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento 1903.IV.5 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. L. 50.

²⁷ Vilniaus generalgubernatoriaus 1890 m. aplinkraštis gubernatoriams // Ten pat. 1884—1890 m. B. 33. L. 42.

²⁸ Kauno gubernatoriaus 1890.III.29 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. 1890 m. B. 24. L. 8—9.

²⁹ Kauno gubernatoriaus 1890.IV.28 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. L. 15—16.

³⁰ Kauno gubernatoriaus 1896.IV.14 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. 1891 m. B. 11. L. 499—504.

³¹ Kauno gubernatoriaus 1900.VIII.14 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. 1898 m. B. 17. L. 603.

³² Kauno gubernatoriaus 1898.V.19 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. L. 271.

³³ Kauno gubernatoriaus 1899.VIII.21 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. L. 331—332.

³⁴ Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento 1905.II.24 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. 1905 m. B. 15. L. 14—15.

³⁵ Kauno gubernatoriaus 1905.VII.21 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. 1905 m. B. 31. L. 14.

³⁶ Kauno gubernatoriaus 1905.VII.17 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. L. 10—11.

³⁷ Suvalkų gubernijos žandarų valdybos viršininko 1913.X.18 pranešimo Vilniaus gubernijos žandarų valdybos viršininkui nuorašas // Ten pat. F. 432. Ap. 1. B. 88. L. 18—19.

³⁸ Suimtųjų 1902.V.31 tardymo protokolas // Ten pat. F. 378. PS. 1900 m. B. 28. L. 120.

³⁹ Pasienio sargybos atskirojo korpuso Gargždų antrojo skyriaus 1903.IV.28 pranešimas Kauno gubernatoriaus ypatingų reikalų valdininkui // Ten pat. 1903 m. B. 22. L. 21.

⁴⁰ Kauno gubernatoriaus 1908.V.29 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. 1908 m. B. 55. L. 1—2.

⁴¹ CVIA. F. 378. PS. 1903 m. B. 22. L. 21—22.

⁴² Офросимов Л. С. Отхожий промысел за океан. Обследование Виленской губернии. Вильна, 1912. С. 10—11.

⁴³ Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijoje 1900 m. paruošta „Emigracijos judėjimo Vakarų gubernijose istorija“ // CVIA. F. 378. PS. 1900 m. B. 21. L. 251.

⁴⁴ Seinų apskrities viršininko 1897.IV.3 pranešimas Suvalkų gubernatoriui // Ten pat. F. 1010. Ap. 1. B. 1527. L. 10.

⁴⁵ Pelnas iš Rusijos emigrantų tranzito per Vokietijos teritoriją vargu ar buvo vienintelė suinteresuotumo priežastis. Šaltiniai rodo, kad vienas svarbiausių Rusijos administracijos nepasitenkinimo slapta emigracija motyvų buvo tas, kad iš Rusijos emigravo daugiausiai jauni, darbingi, šaukiamojo amžiaus vyrai, taip pat atsargos kareiviai. Taigi slapta emigracija iš dalies silpnino Rusijos kariuomenę. Todėl Vokietijos valdžia galėjo būti suinteresuota šiuo svarbiu masinės slaptos emigracijos padariniu ir kariniais sumetimais nedaryti kliučių Rusijos gyventojų emigracijai į JAV ir kitas šalis.

ОРГАНИЗАЦИЯ НЕЛЕГАЛЬНОЙ ЛИТОВСКОЙ ЭМИГРАЦИИ (ДО 1915 г.)

А. ЭЙДИНТАС

Резюме

Отсутствие в Российской Империи более гибких законов об эмиграции, непомерно высокая плата за паспорт вынудили во второй половине XIX в. эмигрировать большинство крестьян нелегально. Литовские крестьяне по экономическим причинам, в поисках более высокой заработной платы, а также по политическим соображениям тысячами эмигрировали в США. Немаловажное значение для массовой эмиграции из Литвы имела близость балтийских портов, развитая сеть железных дорог, а также благоприятная позиция германских властей, так как эмигрантов из России обслуживали в основном пароходные линии Германии — Гамбург—Америка и Северогерманский Ллойд в Бремене. Эти линии создали нелегальные эмиграционные организации на территории Литвы — первые из них известны уже с 1883 г. Особенно многочисленными они были в Вильнюсе и Каунасе, а их тайные агенты развернули активную деятельность по всей территории этнографической Литвы.

Тайные организации, их агенты являлись своеобразными посредниками между пароходными линиями и эмигрантами, обеспечивали переход русско-германской границы и разработали нелегальные пути (главным образом через Юрбаркас и Кретингу). Этими и другими тайными путями пользовались не только литовские эмигранты, но и выходцы из других губерний. Руководителями тайных агентств эмиграции были в основном купцы и горожане.

Царская администрация преследовала тайных агентов, стремясь ослабить эмиграционное движение, наносившее определенный вред помещицкому землевладению, сокращавшее численность людей призывного возраста и солдат запаса — возможно,

этим можно объяснить заинтересованность Германии в развитии эмиграции из Российской Империи. По нашим подсчетам, с 1888 по 1915 г. из литовских уездов Виленской, Сувалкской и Ковенской губерний были арестованы и высланы в другие губернии 494 тайных эмиграционных агента. Установлено, что этими агентами были не только жители городов и местечек Литвы (в основном евреи), 1/3 всех агентов составляли Литовские крестьяне. Однако преследование царскими властями тайных агентов эмиграции не повлияло на ход и развитие континентальной эмиграции. Царские чиновники были вынуждены признать, что вместо высланных агентов появлялись новые. Эти же нелегальные организации переводили через границу реэмигрантов, возвращавшихся из США на родину.

Įteikta 1986 m. balandžio mėn.

Trumpai apie autorių

Eidintas Alfonsas (g. 1952), ist. m. kand., doc., Istorijos in-to Kapitalizmo istorijos skyriaus vedėjas (nuo 1986). Tyrinėjimų kryptis — klasių kova Lietuvoje 1919—1920 m., lietuvių emigracija į Ameriką kapitalizmo laikotarpiu (1868—1940); pastarąja tema rengia daktaro disertaciją.